

СПЕЦІАЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ: СТРАТИТИ НЕ МОЖНА ПОМИЛУВАТИ...?!

Віктор Вергунов
доктор сільськогосп. наук,
доктор історичних наук
професор,
академік НААН України,
директор
Національної наукової
сільськогосподарської
бібліотеки
Національної академії
аграрних наук,
м. Київ

Залишається тільки здогадуватися, чому в новому тисячолітті відповідальні з боку визначеного чинним законодавством головного культурного відомства в Україні роблять вже не першу спробу, щоб, як кажуть, «зневільювати» діяльність бібліотек, віднесених чинним законодавством до категорії *спеціальних*. При цьому у кращому випадку їх «бажають» бачити на одному щаблі із публічними бібліотеками. Хоча в цивілізованому світі відповідні фахівці високо цінують навіть ексклюзивні результати від їхньої діяльності, як наприклад, у питаннях оцифрування документів із фондів.

Згідно зі статтею 6 чинного Закону України № 1561-III від 16.03.2000 р. «Про бібліотеки та бібліотечну справу» до числа спеціальних «за призначенням» відносяться бібліотеки *«академії наук, науково-дослідних інститутів, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій»*. Отже, їхньою діяльністю насамперед опікується відповідна складова вітчизняної культурно-просвітницької еліти. Ще в часи Української революції 1917–1921 років, коли формувалися основи державності, наявність академії наук та бібліотек у дослідницькій мережі, поряд із розгалуженою дипломатичною службою, розглядалися чи обов'язковим атрибутом репрезентації України як держави на міжнародному рівні. Не випадково до сьогодні бібліотека в цивілізованому світі – це генеруючий осередок новітніх знань та вмінь. Тому там максимально підтримуються фінансово – від будівлі, зовнішнього й внутрішнього наповнення інтер'єру до технічних засобів, а також персоніфікованого – від зарплатні до спеціальних гарантій працюючих в них.

Слід згадати постійно змінювані на краще інноваційні підходи в запровадженні новітнього відносно виваженого маркетингу та менеджменту для забезпечення запитів користувачів. Неодноразово в цьому я особисто пересвідчувався, відвідуючи різноманітні за призначенням бібліотеки в трьох десятках зарубіжних країн. Чого вартий тільки стабільно високоякісний, а не «пульсуючий», безоплатний інтернет через сучасні засоби передачі інформації та продуману до деталей репрезентацію новітніх надходжень до фондів, які зберігаються. Про інші можливості, особливо зручності (не тільки естетичного характеру), взагалі годі й говорити. Зазначу, що практично всі поважаючи себе спеціальні бібліотеки в Україні здійснюють спробу максимально переформатувати свою діяльність у руслі затребуваності часу та потреб читачів, навіть незважаючи на недостатнє бюджетне фінансування. З розумінням ситуації відшукуємо шляхи, щоб не заробляти на читачах, а бути їм насамперед кваліфікованими порадниками. Намагаємось не слідувати за популярною тепер так званою «клубною культурою» у вигляді сумнівних «масових» заходів», куди поспішно два десятки років під різними проявами залучають спеціальні бібліотеки.

З цих же мотивів, на мою думку, затіяно чергові зміни у нині діючому законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», наприклад через законопроект № 5002 від 8.09.2021 р., який також пройшов лише у першому читанні і потребує доопрацювання. На превеликий жаль, вже не одноразово змінюваний «*бібліотечний закон*» у нашій державі так і продовжує залишатися скоріше декларативним, а не гарантуючим по суті, в чому як директор третьої у світі за своїми фондами книгозбірні, а саме – ННСГБ НААН протягом більше 20-и років я не один раз в цьому

пересвідчувався. Достатньо нагадати інцидент, коли нашу аграрну бібліотеку, визначену законом головним спеціальним науково-методичним центром для провідного сектору економіки – сільського господарства, «де-юре» цинічно залишили фактично без власного приміщення, побудованого колись державою спеціально для неї. Для цього навіть перевели у 1969 р. з Харкова до Києва. Теперішні рейдери просто «відпочивають» зі своїми схемами! Уявіть собі ситуацію, коли всі законодавчі акти (постанови, рішення) підтверджують, що приміщення (включаючи виділену під нього земельну ділянку) будували для НАШОЇ бібліотеки, а правом на власність володіє інша установа. Виявляється, для окремих «званих» у владі, Закон, як кажуть, «не писаний», ще за радянської доби, тим паче в роки незалежності!

Хоча, за великим рахунком, суттєві проблеми для значної частини наукових установ, освітніх закладів, насамперед бібліотек, щодо приміщень, ще попереду. Можливо ситуація стане неконтрольованою щодо державної власності, зокрема на майно, яке було в історичній ретроспективі відібране (конфісковане або націоналізоване) у колишніх господарів. Не слід забувати, що багато з них емігрувало, але ще живі їхні нащадки з підтверджуючими документами на право власності. У цьому зв'язку слід згадати хоча б приміщення, які займають Президія НАН України та НААН України, а також МОН України... Не виключаю, наприклад, що при певних змінах у законодавстві можуть виникнути претензії на Тульчинський фаховий коледж культури, який від 1982 року розміщується в будівлі Палацу польського магната *Потоцького* в будь-який момент потрібно буде повернути його пращурам, які зараз мешкають у Франції. Хто може гарантувати, що таке бажання не виникне у знаменитого экс-мера м. Лубни *Мишеля Терещенка* відносно родинної садиби, в якій сьогодні розміщується Національна медична бібліотека?! Те ж саме стосується окремих будівель, зайнятих під музеї, школи, дослідні станції та інститути, університети тощо. Про Захід України взагалі не варто навіть говорити у цьому сенсі: тут від 1939 року таких приміщень безліч, нащадки яких можуть бути живі.

Тому потрібно добре думати при прийнятті нових законів чи змін до них і, особливо, відносно гарантій. Варто про претензії на будинок, який мали б побудувати для бібліотеки колишнього імператорського університету, (нині Київського національного університету імені Тараса Шевченка), і який був побудований в 20-х роках 20 ст. для Всенародної бібліотеки України – (нині Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського під порядкуванням НАН України). На моє переконання, в цій ситуації владі й всім зацікавленим треба поступити далекоглядно, не сперечатися стосовно зайнятих будівель, а будувати новітні будівлі, обладнані найсучаснішими технічними засобами. До новобудови треба буде перенести унікальні фонди філії НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України по вул. Володимирська, 62, а звільнене приміщення передати для потреб освітнього процесу провідного освітнього закладу держави – КНУ ім. Тараса Шевченка. До речі, щось подібне по суті вже у нас відбувалося з теж спеціальною бібліотекою, а саме з Державною науковою архітектурно-будівельною бібліотекою ім. В.Г. Заболотного, коли у неї фактично відібрали теж не захищене чинним законодавством приміщення в будівлі «Гостинного двору» в

Києві. Щодо цього дійства, то від проекту до його втілення питань більше ніж відповідей.

Потрібно моделювати всі рішення навіть непопулярного характеру мінімум, як кажуть, у форматі 3D. Тим більше, що славетний КНУ ім. Тараса Шевченка – це ще не вся Україна, і не всі президенти, прем'єр-міністри, міністри, народні депутати, високопосадовці, представники академічних науково-освітніх та культурно-просвітницьких еліт його закінчували. У державі є й інші не менш знані й визнані освітні заклади зі своїми «претензіями» на власність. Ось у чому справжня біда. Не слід також забувати, що з останньої фундаментальної наради освітян у Чернівцях стало очевидним повсякмісне об'єднання діючих університетів. У результаті до КНУ ім. Тараса Шевченка (теж через задекларовану «історичну справедливість» і потреби Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича) повинні повернутися, принаймні, педагогічний та медичний університети!!! А це для розміщення книжок більш ніж достатня кількість приміщень. Не слід також забувати про дублетність підручників, зменшення кількості класичних підручників на папері, пов'язаного з їхніми електронними аналогами, що є світовою тенденцією. Тому давайте всі небайдужі спільно по-державницьки мислити, а не «збуджуватися» до чергових ювілеїв. Принаймні, я особисто вважаю, що є всі підстави для потреб КНУ ім. Тараса Шевченка передати приміщення колишньої Другої Київської гімназії. Все це вписується в архітектуру червоного корпусу університету з естетичної точки зору. Ми всі разом зобов'язані об'єднувати наш інтелект з можливостями, особливо коли мова йде стосовно майбутнього нації через її знання та вміння. Бо те, що в останні десятиріччя відбувається з академічною наукою та освітою і, зрозуміло, з бібліотечною системою, підпадає під віршовані рядки *Ліни Костенко*: «ще назва є, а річки вже немає...»

Оскільки, за висловом відомого американського філософа *Ральфа Уолдо Емерсона (Ralph Waldo Emerson)*, «історії як такої не існує, є тільки біографії...» як в «історії» будівель провідних спеціальних бібліотек України, так і за спробами законодавчо ліквідувати або «розчинити» науковість в їх діяльності стоять конкретні особистості, а не, як прийнято говорити вже тривалий час, за роки державності, – «вимога МВФ...!». Тим паче, що фахівці його фондоутворювачів і озвучують преференції щодо результатів функціонування кращих зі спеціальних бібліотек України, а не звучать вони десь із Антарктиди! Ще більш прикро стає, коли чітко усвідомлюєш, що ті, хто перебуває в системі більш-менш стабільного бюджетного та законодавчого опікування, не знають проблем їхніх колег зі спеціальних бібліотек, але через своє творче об'єднання і підпорядкованість міністерству беруть відповідальність їх реформувати.

На відміну від них, з нашого боку, за великим рахунком, такі спроби відсутні. У кращому випадку вносяться зважені пропозиції для об'єднання зусиль, оскільки функціонуємо ми за державні кошти. Може, комусь і не сподобається порівняння, але все це «дійство з невілювання» нагадує ситуацію із «обґрунтуваннями» наших «братів-сусідів» відносно мотивів початку війни в Україні. Єдине, що в нашій ситуації вони відкрили ще в далекому 2008 році, на власну думку, ганебними окремими положеннями урядового законопроекту № 3077, який, не звертаючи увагу на сутність питання, звужив надзвичайно широку науко-

во-дослідну діяльність академічних бібліотек до науково-інформаційної. Процес підготовки цього законопроекту відбувався, як у кращому трилері: ініціатива Мінкульту, обговорення через Українську бібліотечну асоціацію (УБА) і, як результат, погодження семи міністерств і відомств. Що надзвичайно неприємно, то це узгодження того законопроекту без зауважень з боку Міносвіти та без залучення до обговорення галузевих академії наук. Тільки перед другим читанням в парламенті, дякуючи на той час народному депутату України **С.М. Рижук**, я отримав можливість детально ознайомитися із запропонованими правками. Відразу звернув увагу на неоднозначні «європейські» зміни в новій редакції ст. 5, коли замість *«організації науково-дослідної, науково-бібліографічної та науково-методичної роботи»* чергові «реформатори» від влади запропонували *«координацію бібліотечно-інформаційних ресурсів»*, вступаючи тим самим у протиріччя з діючими на той час законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про освіту». Цікаво, що це «недогледіло» навіть науково-юридичне управління Верховної Ради України. Потім, правда, вибачалися на відміну від організаторів дійства з боку публічних бібліотек. Слава Всевишньому, що тоді в парламенті були присутні по-справжньому державницькі уми. Я зустрівся зі всіма головами фракцій та окремими депутатами, відвідав профільні комітети та навіть деяких міністрів, які погодили антизаконну зміну, мабуть, через віру у виключно державницькі помисли Мінкульту для європейської інтеграції. Написав я навіть спеціальну брошуру¹, яку вручили кожному із присутніх в залі засідань парламенту під час остаточного голосування. І знаєте – спрацювало!

Вдалося відстояти такий собі геноцид проти українських спеціальних бібліотек. Досить детально даю картину дійства у 2009 р. не випадково. Знову десь наступаємо на ті ж «граблі», і, що ще більш образливо, незважаючи навіть на повномасштабну війну, знищуючи не те, що жевріє, а те, яке, точно знаю, здатне продукувати!!! Як на мене, ситуація взагалі виглядає жахливо. Створюється якась «ініціативна група» з трьох осіб із залученням знову чомусь представників виключно від «клубної культури». Щось «імітують», посилаючись на демократизм обговорення, але врешті-решт видають у більшості до першого читання те, заради чого все й задумувалося першочергово. Не маю бажання зупинятися на всіх недоречностях. За таких обставин взагалі навіть і не уявляю, як працює бібліотечна система європейських країн із беззмінними законами стосовно бібліотек понад сотню років, як наприклад, у Фінляндії? При цьому й престиж професії не втрачається і кількість бібліотек постійно збільшується, не як у нас, відповідно до геометричної прогресії зникаючих на фоні всіх

**Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України**

інших, колись узаконених, преференціях з боку держави для працюючих у науці.

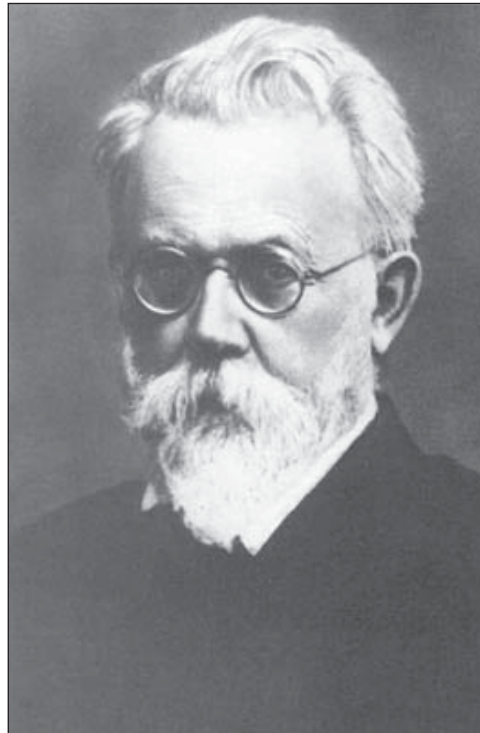
На жаль, нічого не змінюється в Україні. Навіть війна не вчить! Все розраховано: *«не до того»*, або *«ніхто не зверне увагу»* чи, як сьогодні модно, – *«не на часі»*. Боюся, що з новою редакцією Закону тільки продовжимо «гомоніти» про всеоб'ємну інформатизацію та цифровізацію без відповідного наповнення елементарним і, тим паче, бюджетним. Таке, на жаль, відбувається особливо після обнадійливого Указу президента України від 22.03.2009 р. № 490/2000 «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України».

На його виконання, відповідно до статті 93 Конституції України в порядку законодавчої ініціативи нашою бібліотекою ще 23.01.2004 року був поданий до Верховної Ради України проект Закону України «Про Концепцію розвитку інформаційно-бібліотечної справи в Україні». Профільний комітет парламенту, попри небажання Мінкульту, одногослосно його підтримав і подав до першого читання. На жаль, чергові дострокові парламентські вибори не дозволили авторам знову подати його для розгляду. До речі, наша «Концепція» була розроблена без гранту і отримала позитивну підтримку від іноземних фахівців. Чому б нею не скористатися. Але ж ні, то все ретроградство! Прикро, що за таких умов у кращому випадку отримуємо через «безальтернативне» суспільне творче об'єднання «оновлену» «Концепцію», яка «виготовлена» як грант для обраних, або точніше, тих, хто «тримає ніс за вітром», хто за великим рахунком ще нічого в творчому житті не створив. Десь, як наслідок, у «сухому залишку» черговій редакції закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу», що пройшов перше читання відносно § 2 ст. 7 щодо суспільного поділу бібліотек: *«за суспільним призначенням бібліотеки поділяються на: публічні, у тому числі спеціалізовані; спеціальні»*. Але, згідно з цією редакцією, публічні і спеціальні ніби стоять окремо, але тепер всі бібліотеки в Україні можуть стати публічними – як спеціалізовані, так і спеціальні, якщо замість

¹ Вергунов В. А. Наукова діяльність бібліотек: чи може вона зашкодити інформатизації та культурі України? Київ: ТОВ МВКП «Нілан-ДТД», 2009, 59 с.

крапки з комою поставити кому. Ми в черговий раз потрапляємо в протиріччя з чинним законодавством не тільки стосовно згаданих вже законів про науку і освіту, а навіть в елементарному відносно, наприклад, стандарті щодо відвідування читачів. Мова навіть не йде про науковість, як таку, в їхній діяльності. До речі, вступаючи ще й у невідповідність зі ст. 12 «Спеціальні бібліотеки» вже «нової редакції» закону. Там записано які бібліотеки є спеціальними: «1. Спеціальні бібліотеки (бібліотеки Національної академії наук України, галузевих академій наук, науково-дослідних інститутів, закладів освіти, інших підприємств, установ та організацій) здійснюють свою діяльність відповідно до завдань, визначених їх засновниками. 2. Спеціальні бібліотеки можуть здійснювати методичний вплив на інші бібліотеки у своїй галузі, мережі».

Складається враження, що запропонований універсалізм та неоднозначність функцій в будь-якому прояві не завжди доречні. Як, до речі, й сприйняття української академічної науки багатьма сучасниками виключно як «продження» радянської доби в історії нашої країни. Хто так вважає, то точно не знає історії питання. Чомусь геніальний вчений і мислитель, академік **В.І. Вернадський**, якому у цьому році на державному рівні відзначається 160 років від дня народження, що виступив генеруючим фундатором Української академії наук (УАН) ще у 1912 р., обґрунтував необхідність виокремлення науки з лона вищої освіти через неможливість достойно займатися цією складовою культури для подальшого розвитку суспільства. А ще раніше, у 1908 р. таке запропонував професор Київського політехнічного інституту, швейцарський підданий **К.Г. Шиндлер** (1869–1940). Час довів про велику спроможність академічної науки, яка існує як окрема від установ освіти, для подальшого розвитку нашого суспільства навіть при тоталітарному режимі та за умов закритих кордонів. Та й УАН В.І. Вернадський створив по типу Французької академії, але з українським колоритом організаційної побу-

Володимир Вернадський. Початок 1920-ті років

дови, наприклад, виділивши аграрне дослідництво в лоно окремої структури. Не випадково Французька академія наук, як, до речі, й Академія сільськогосподарських наук Франції, успішно функціонують до сьогодні й не приєднується до жодного із університетів цієї країни. Тому завжди повинен бути розумний ексклюзив навіть з національними проявами.

Із боєм і зовсім без будь-яких амбіцій я реаую на всі ці «реформаторські» й до кінця не продумані зміни без державницького далекоглядного підходу стосовно академічної науки, тим паче в питаннях про спеціальні бібліотеки. Працюємо далі заради майбутнього демократичної України. Тільки велике прохання до можновладців: «Не заважайте і не знищуйте те, що ви не створювали і що існує без ваших перекладених «Концепцій» та навіть через прохання їх грантових «давальників»!» Впевнений, що час розставить все на свої місця та дасть оцінку кожному особливо стосовно благих діянь.

Тому пропоную залишити в силі існуючу редакцію закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» відносно поділу бібліотек щодо призначення, а саме: **публічні** (загальнодоступні); **спеціальні** (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій); **спеціалізовані** (для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами). Крім того, потрібно додати статтю про гарантії стосовно закріплених на даний час за діючими бібліотеками в Україні будівель незалежно від поділу за значенням. Крім того, узаконити право бібліотекам, віднесеним до категорії спеціальних, займатися будь-якою передбаченою чинним законодавством науковою діяльністю на договірних умовах з відповідною реєстрацією, тим самим максимально відповідаючи документу, який регламентує права людини «Біль про права» (англ. Bill of Rights) ратифікованим Україною у 1973 році. Що ж до нової редакції закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», вважаю необхідним розширити можливості його обговорення для внесення узгоджених постатейних змін або взагалі відправити його на доопрацювання. ■

**Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського**